

I. VE II. DÜNYA SAVAŞLARINDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI *

Prof. Dr. G. JAESCHKE

Türkçeye Çeviren : MİHİN LUGAL

I

1453 de Bizans düşünce, Rusya Moskova'yı 3. bir Roma yapma hayaline kapılmıştı¹. 18. yüzyılda Rus dış politikasının en önemli hedefi "Hıristiyanların dinsizlerin elinden kurtarılması" ve "Aya-sofya'ya haçın yeniden dikilmesi" idi. Yaptığı 11 savaştan sonra Rus ordusu nihayet 1878 yılında İstanbul kapılarına gelebildi. (San Stefano-Yeşilköy). İngiliz hükümeti Rusların Transkafkasya'da² ilerlemelerine değil, fakat Boğazları ele geçirmelerine karşı idi. (1856 Paris ve 1878 Berlin Kongreleri).

1876 anayasasının 23 Temmuz 1908 de tekrar yürürlüğe girmesi "Hürriyetperver Kuvvetler"de büyük hayranlık uyandırmıştı. Fakat 1912 Balkan Savaşında Fransız ve İngiliz basını Türk mağlubiyetinden sevinçle bahsedince akılları başlarına geldi³. 21 Şubat 1914 de St. Petersburg'da bir özel Konferans'ta Boğazların ele geçirilmesi hazırlıkları ayrıntılarıyla gözden geçirildi. Çar II. Nikolaus 5 Nisan'da protokolü onayladı⁴.

Altı büyük devletin elçilerinin 13 Şubat 1914 de Londra'da verdikleri karar gereğince Ege adaları Yunanistan'a verilince, genç Türk hükümeti Bulgaristan ile birlikte bir büyük devletin yardımı

* Almancası VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri arasında çıkacaktır.

¹ H. Schaefer, *Moskau-das Dritte Rom* (Hamburg 1929); H. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire* (Oxford 1949), 27, 78; Salih Munir Pacha, *La Politique Orientale de la Russie* (Lausanne 1918), 6.

² Jaeschke, *Geschichte der russisch-türkischen Kaukasusgrenze: Archiv des Völkerrechts*, IV (1953), 198 ff.

³ Munir P., yukarda adı geçen eser, 294: "En voulant trop servir la Russie, l'Entente s'aliéna la Turquie"; H. Bowen, *British Contributions to Turkish Studies* (London 1945), 47; "The Tsarist Government had abated none of its anti-Turkish aspirations. Hence the Turks were almost inevitably thrown into the camp of the Triple-Alliance".

⁴ F. Stieve, *Iswolski und der Weltkrieg* (Berlin 1924), 247.

ile onları tekrar geri almak için çalıştı. Türklerin Rusya⁵ ve Almanya'ya yaklaşma politikası bu sebebe dayanır. Her iki büyük devlet ayrı ayrı sebeplerle çekingen davranıyorlardı. Elçi v. Wangenheim 18 Temmuz 1914'de: "Türkler henüz ittifak yapmağa hazır değildirler" diyordu⁶. Veziriazam Sait Halim Paşa'nın iki resmi ittifak teklifi ve "sadece Rusya'ya karşı korunmak" endişelerine karşı Kayzer II. Wilhelm 22 ve 23 Temmuz tarihinde "Şimdi her tüfeği elde etmek gerekiyor" ve "Biz onları (Türkleri) hangi şartlar altında olursa olsun, red edemeyiz"⁷ dedi. Böylece 2 Ağustos 1914 tarihli çok gizli Alman-Türk ittifakına zemin hazırlanmış oldu⁸. 31 Temmuz tarihli Hattı-Humayun da⁹ "Veziriazam ve Hariciye nazırı Sait Halim Paşa, Rusya'nın muhtemel hücumuna karşı Alman Devleti ile müdafaa ittifakı yapmağa yetkili" olduğu yazılı idi. 27 Ağustos'ta onaylanan vesikaların teatisi yapıldı ve Kayzer, "Alman ordusuna Paris istikametinde ilerleme!" emrini verdi.

3 Ağustos'ta Osmanlı hükümeti genel seferberlik ve "halihazır harpte" tarafsız kalacağını ilân etti. Aynı gün Churchill, Sultan Osman ı ve Reşadiye harp gemilerine el konulduğunu, ve İngiliz halkından toplanacak yardım ile satın alınacağını ilân edince Türk halkı galeyana geldi¹⁰. Enver Paşa seferberliğin bitiminden evvel Türkiye'nin harbe girmesinin imkânsız olduğunu anlamıştı.

İtilâf devletleri tarafsız kalmanın devamını arzu ediyorlardı. Paris ve Londra'da bunun hakkında gerçek nasıl düşündükleri, mülki tamamiyet ilânının harpten sonra boğazlar sorununu Rusların arzusuna göre halline engel olmayacağına dair Başvekil Doumergue'in

⁵ Çar Talat ve delegasyonunu Livadia'da 11 Mayıs'ta kabul etti. Sasonov bütün dostane teminatlarına rağmen Türkiye'nin varlığı ile ilgili hiçbir ittifaka yanaşmadı: Conrad v. Hoetzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, III (Wien 1922), 654; *Die Grosse Politik der Europaeischen Kabinette*, XXXVI (Berlin 1927), 795.

⁶ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch* (Berlin 1919, Neuausgabe 1927), Nr. 71.

⁷ Yukarda adı geçen eser, Nr. 117, 149.

⁸ Paragraf 4: "L'Allemagne s'engage à défendre, au besoin par les armes, le territoire ottoman au cas ou il serait menacé par la Russie" (yuk. adı geçen eser, Nr. 733, yeni basımında da eksik).

⁹ Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (1945), 346.

¹⁰ R. Rh. James, *Gallipoli* (London 1965), 9; "a wave of intense anti-British feeling"; W. S. Churchill, *The World Crisis 1914 - 1918*, Abridged Edition, 122, 278.

Iswolski'ye 11 Ağustosta yaptığı beyanatu ispat etmektedir¹¹. İtilâf devletlerinin üç elçisi 18 Ağustos'ta "Türkiye'nin katî tarafsızlığını" isteyen bir beyanda bulundular. Bu arada Enver Paşa Goeben ve Breslau'un Çanakkale'ye girişine izin verdi. Sözde satın alınmış gibi gösterilmesinden sonra 16 Ağustos'ta Cemal Paşa onları "Yavuz Sultan Selim" ve "Midilli" adı altında merasimle Türk donanmasına kattı¹².

Alman Genel Kurmay'ı ve hükümeti 4 Ağustos'ta Türklerin hücumu geçmesi için tazyik ediyorlardı, zira o gün İngilizlerin kendilerine harp ilânını bekliyorlardı. Wangenheim ve Pallavicini isimli elçiler fazla acele bir hareketin faydasız ve tehlikeli olabileceğini ikaz ediyorlardı. Çanakkale Boğazı önünde bir hâdiseden sonra Enver Paşa 26 Eylül'de boğazın sadece mayınla kapatılmasını elde edebildi, ama harbin seyirinin ispat ettiği gibi bununla Rusya'ya karşı en büyük darbeyi indirmiş oldu, çünkü böylece silâh ve cephane nakline mani olunması 1917 Martında askerî yıkılmanın en önemli sebebi olmuştu¹³.

Donanmanın Karadeniz'de manevra yapması için gerekli müsaadeyi alma çabaları 11 Ekim'de kabinedeki harp taraftarlarının şu kararı ile sonuca bağlandı: Alman Hükümeti 2 Milyon TL. karşılığı altın verdiği takdirde Amiral Souchon'a Ruslara hücum etmek için salâhiyet verilecektir. 21 Ekim'de, yani çok kısa bir zamanda, istenilen altınlar gelince, kabine çoğunlukla meclis başkanı Halil'in Berlin'e gidip en müsait hücum zamanını kararlaştırmasını istedi.

Enver Paşa daha evvel davranarak 22 sinde, halen Genelkurmay Başkanı ünvanını taşıyan Moltke'ye şunları bildirdi: "Donanma Harp ilânı olmaksızın¹⁴, Rus donanmasına hücum edip Karadenizde

¹¹ O. Hoetzsch (Hg), *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, 1878 - 1917. VI. Nr. 65; F. Stieve, *Der politische Schriftwechsel Iswolskis 1911 - 1914* (Berlin 1924), 247.

¹² H. Lorey, *Der Krieg in den türkischen Gewässern* (Berlin), I (1928), 1-32, II (1938), 20 f.; U. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914 - 1918* (Princeton 1968), 30. - Amirallığının sebep olduğu Amiral Milne ve Troubridge'in menfi tutumu için: J. S. Corbett, *The History of the Great War, Naval, Operations* (1920), I, 60, 70; St. W. Roskill, *The Strategy of Sea Power* (1962), 113.

¹³ *Deutsche Dokumente*, yukarda adı geçen eser, Nr. 836. - Lorey, bak yukarda, II, 20; Trumpener, bak yukarda, s. VII, 46 ff.

¹⁴ 1876 anayasasının 7. maddesine göre bu Sultanın hakkı idi (G. Jaeschke, *Die Welt des Islams*, V (1917), 140 v. d.

deniz hâkimiyetini elde etmeli. Bu Amiral Souchon'un vereceği tarihte olmalı. Rusların harp ilânından sonra, Sultan Almanya-Avusturya ve Türkiye'nin düşmanlarına karşı harp kararını bildirecek"¹⁵. Aynı şekilde 22 tarihli bir emri Enver 24 ünde mühürlü bir zarfla Souchon'a verdi: "Türk Donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini elde etmeli. Rus donanmasını arayınız, bulduğunuz yerde harp ilânı olmaksızın hücum ediniz, Enver"

Çok vahim neticeler doğurabilecek bu mesuliyetli kararı belgelemek için Wangenheim Enver'in sarıh bir yazılı emrini istedi. Souchon onu 24 ünde aldı: "Bütün donanma Karadenizde manevra yapıyor. Uygun fırsatı bulunca Rus donanmasına hücum ediniz ve düşmanlıklarını kazanmadan, bu sabah size şahsen verdiğim emri açınız, Sırbistan'da malzeme nakline mani olabilmek için kararlaştırdığımız gibi pazarlık yapınız, Enver"¹⁶. Souchon bütün Türk subay ve bahriyelilerin itaatlarından emin olmak istediği için Enver Paşa'dan 24 ünde bütün Kumandanlara gizli emirler göndermesini istedi. 25 inde bunlar gönderildi: "Türk donanmasına Viz Amiral¹⁷ tayin edilen Amiral Souchon'un Karadeniz'de bulunduğu müddetçe emirlerine harfiyen riayet etmenizi ve emirlerin yerine getirilmesi için gereken herşeyi tereddütsüz yapmanızı istiyorum", Cemal¹⁸. 18 Kasımda San Stefano (Küçük Çekmece)de Rusların zafer abidesi tahrip edilirken Cemal Paşa durumu şöyle anlattı: "Donanma emr-i mahsus ile hareket etti. Alman General ve Amiraller devletin idaresinde ancak işleri tatbik etmekle görevlidirler." Souchon 29 Ekim'de emirden uzaklaşıp limanları bombaladı, fakat, Rus donanması açık denizde savaşmaktan kaçınmak için kati emir almıştı¹⁹.

¹⁵ Mühlmann, *Deutschland und die Türkei 1913 - 1914* (Berlin 1929), Dışişleri Bakanlığı siyasi arşivindeki aslına göre 101. - Falkenhayn (Moltke imzalı) mutabık olduğunu bildirdi.

¹⁶ Yukarda adı geçen eser Bahriye arşivindeki aslı 102; Lorey, yukardaki eser I, 45; E. Jaeckh, *Der Goldene Pflug* (Stuttgart 1954), 214 Humann'ın terekesi Wangenheim'in raporları 22., 24. ve 25. 10: Akten des Auswaertigen Amtes 1867-1920 (Berkeley, Ann, Arbor, Oxford ve Washington'da mikrofilmi var).

¹⁷ Enver bu ünvanı münasip görmüş fakat sonradan vazgeçmişti. Kendisi 21. 10. tarihinde "Visgeneral" oldu

¹⁸ Tercümesi Bahriye arşivinde; biraz değişik metinler: "*Le Petit Parisien*", 2. 2. 1919; Lorey, yukarda adı geçen eser, I, 45 (içindekiler) ve *A. İhsan Sabis, Harp Hatıralarım*, II (1951), 47. - Türkçe metnin orijinali (modernize edilmiş olarak) "*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*" VIII, 465 de mevcuttur.

¹⁹ Sabis, yukarda adı geçen eser. II, 47. - Amiral Eberhardt'ın tasviri: M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale* (1926), 187.

Lloyd George 10 Kasım²⁰ da dostlarına sevinçle Türklerin harbe girdiklerini ve cezalarını çekeceklerini bildirdi. Britanya'nın mal ve can bakımından ne kadar büyük kayıplara uğrıyacağını bilemiyordu: 25 Nisan 1915'te Gelibolu'ya gelişlerinde²¹ ve beklenen, fakat ancak 4 yıl sonra gerçekleşen sonuç; "Yeni bir Türkiye'nin doğuşu ve bir ankakuşu gibi kül'den yükselişi". Türkiye için de çok acı olan sonuçlara rağmen Mustafa Kemal 10 Ekim 1919 da tarafsızlığının devam edemeyeceğini haklı olarak ileri sürmüştü: "İstanbul'un stratejik durumu ve Rusya'nın itilâf devletlere katılışı, harbe seyirci kalmayı imkânsız kılmıştı. Ayrıca sefaretlerin açıklanan gizli anlaşmaları İstanbul'un Çarlık Rusya'sına söz verildiğini ispatlamaktadır. Bundan dolayı Türkiye'nin itilâf devletlerine karşı harbe girişi kaçınılamazdı"²².

II

İkinci Cihan Savaşında Türkiye'nin durumu başka idi. Mussolini 18 Mart 1934 de "Asya ve Afrika'yı İtalya'nın tarihi konuları olarak adlandırdı ve böylece 28 Mart 1919 da Antalya çıkartmasını hatırlattı. 7 Nisan 1939 Arnavutluk işgal edilince o siyasetin tekrar edeceği endişesi doğdu. Bu ise 8 Temmuzda Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun dediği gibi, İngiltere ve Fransa'nın 12 Mayıs ve 23 Haziran 1939 da yaptıkları yardım tekliflerinin kabulü ile "Türkiye'nin sulh cephesine yanaşmasına başlıca sebep olmuştu"²³. Bunların Sovyetleri de kendi taraflarına çekme teşebbüsü 23 Ağustos'taki sürprizli Alman-Rus anlaşmasından sonra suya düştü. Moskova'da Saraçoğlu'nun yaptığı müzakerelerde Molotov birkaç kere Boğazlar sorununu ortaya atmıştı²⁴. İsmet İnönü'nün devlet adamlarına has ileri görüşü sayesinde 19 Ekim tarihli anlaşma metnine 2. Protokol ilâve edildi:

²⁰ H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris* (London 1924), vol. VI.

²¹ Aynı günde Sasanov, ittifak kuvvetleriyle Zarjgrad'a girecek olan Prens Trubetzkoj'i Rus Yüksek Komiserliğine tayin etti: E. Adamow, *Konstantinopel und die Meerengen* (Dresden 1930 - 1932), IV, 307.

²² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Die grosse Rede von 1927), III, Nr. 142.

²³ *Documents on British Foreign Policy*, 3. Series, V, Nr. 179, 226, 311, 395, 456, 684, VI, Nr. 77, 82, 131, 168.

²⁴ R. Massigli, *La Turquie devant la Guerre* (Paris 1964), 283; . . .Voilà, le vieil impérialisme de la Russie des Tzars surgissait des brumes du passé".

“Les engagements assumes par la Turquie ne pourront la contraindre à un acte ayant pour effet ou pour conséquence de l’entraîner dans un conflit armé avec l’U. R. S. S.”²⁵ (Türkiye tarafından üstlenilen taahhütler, etkisi veya sonucu bakımından onu Rusya ile silahlı bir anlaşmazlığa sürükleyecek bir fiile mecbur edemezler).

Daladier’in yaptırdığı ve bunlarla bağdaşmayan Bakü’ya uçak hücumunu “pour priver l’Allemagne de pétrole et pour faciliter l’émancipation des populations musulmanes du Caucase” (Almanya’yı petrolden mahrum etmek ve Kafkasya müslüman halkının özgürlüğüne kavuşmasını kolaylaştırmak için). Reynaud 28 Mart 1940’da haklı olarak tenkit etti:

“Si l’opération ne devait pas être décisive, il serait fou d’y avoir recours” (Şayet kesin bir sonuca götürmeyecek bir harekât olsaydı böyle bir yöntemle başvurmak delilik olurdu). Massigli bu planın Ankara nezdinde temsilini red etti. Gariptir ki, aynı Reynaud 16 Mayıs’taki Alman hücumu sırasında, ısrarla Türk hükümetinin ittifak taahhütlerini yerine getirilmeye ikna edilmemesini istiyordu. 14 Haziran’da Saraçoğlu şu cevabı verdi: “L’U. R. S. S. est encore dans l’autre camp et guette une imprudence de notre part” (Rusya henüz öteki cepheindedir ve tarafımızdan yapılacak bir ihtiyatsızlığı beklemektedir). İnönü bunu önceden sezerek şöyle tamamladı: “la non-belligérance permettrait un jour la réconciliation avec Moscou, plus que jamais nécessaire pour gagner la guerre”²⁶ (Savaşmama hali birgün Moskovayla barışmaya olanak sağlayabilirdi, ki buda savaş kazanmak için her zamandan elzemdi).

Harbin 1 Eylül 1939 da başlamasından bu yana Alman-Sovyet ilişkileri gittikçe kötüleşiyordu. Bu ilişkileri düzeltme teşebbüsünde Molotov 13 Kasım 1940’da “Boğazlarda Köprübaşı tutmak için bir mukavele”nin muvafakatını istiyordu. Hitler 31 Aralık’ta Mussolini’ye “İstanbul’u Rusya’ya vermek bizim menfaatimize aykırıdır” diye yazıyordu. Sefir Schulenburg 17 Ocak 1941’de şöyle demektedir: “Sovyet idaresi Bulgaristan ve Boğazları Sovyet Birliği için bir emniyet sahası olarak saymaktadır”²⁷. Churchill 31 Ocak’ta

²⁵ *Doc. Brit.* yukarda adı geçen eser, VI, Nr. 388, 655, VII, Nr. 474.

²⁶ Massigli, Yukarda adı geçen eser, 381, 385, 389, 399, 417, 437, v.dev. 467.

²⁷ U. S. Department of State, *Nazi-Soviet Relations 1939 - 1941* (Washington 1948), 268, 288. - *Hitler e Mussolini* (Milano 1946), 83.

İnönü'ye öncelikle Anadolu'da İngiliz hava üsleri kurmayı teklif etti: "If Greece should surrender, we will fight the air war from Turkish bases by agreement with you"²⁸. (Yunanistan Türkiye'nin etrafını sararsa, sizinle anlaşarak hava harbini Türk topraklarından idare ederiz). Diğer taraftan Hitler İnönü'ye yazdığı 28 Şubat tarihli mektupla, Türk hududunda silâhsız bir bölge teklifinde bulundu²⁹. 6 Nisan 1941 de Yunanistan'a girildikten sonra Hitler 4 Mayıs nutkunda Türkiye'nin lehine şunları söyledi: "Yeni Türkiye'nin büyük dahi yaratıcısı yükselmenin ilk ve harika örneğini vermiştir" Ancak bu arada Hitler, Atatürk'te olan fakat kendisinde eksik olan ölçülü davranma sanatını unuttu. İnönü 15 Haziran tarihli yazısında Türk efkârı umumiyesinde çok iyi tesir bıraktığını söyleyerek teşekkür etti³⁰. Bağdat'da heveskârcasına yapılan inkılâptan sonra ve Suriye'de savaşa mücadeleye dair bazı cüretlilerin teklifleri az zamanda unutuldu. Böylece 18 Haziran'da Alman-Türk dostluk ve istişare anlaşması yapılabildi³¹. Eden bu olayı: "The agreement came as no surprise to us, though we should naturally have preferred that no such treaty had been concluded" (Bu anlaşma bizim için sürpriz değildi, ancak olmamasını tercih ederdik) diyerek olağan karşıladı³². Başbakan Refik Saydam 4 Temmuz tarihinde Hitler'e 4 Mayıs tarihli konuşması için teşekkür etti ve İngilizlere de "Centilmen bir millet olarak, müttefik bir devletin en büyük düşmanı ile yaptığı dostluk anlaşmasını anlayışla karşıladıklarını" bildirdi.

Dört gün sonra (22 Haz.) Hitler ordusunu Sovyet hududundan geçirdi ve bunun "zor fakat zaferle biten bir harp" olacağı kanısında idi. Mussolini'ye bunun hayatının en zor kararı olduğunu yazdı. Aslında Almanya'yı tarihinde en büyük uçuruma sürüklüyordu. 27 Mayıs'ta Eden'in tertip ettiği, Belgrad'daki hükümet darbesi, bu

²⁸ W. S. Churchill, *The Second World War*, III (1950), 10, 29.

²⁹ L. Kreckler, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkriege* (Frankfurt a. M. 1964), 259; Metin Dışişleri Bakanlığı siyasi arşivindeki aslına göre.

³⁰ *Monatshefte für auswärtige Politik* (Berlin), VIII, 455; Kreckler, yukarıda adı geçen eser, 261 siyasi arşivindeki aslına göre.

³¹ *Reichs-Gesetzblatt* 1941, II, 261. - Aynı zamanda yapılan demiryolları anlaşması metni: *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildirileri*, II (1973), 818 v.d.

³² Avam Kamarası konuşması 24. Haziran: *Oriente Moderno*, XXI, 398.

seferi 4 hafta geciktirdi, bu da Moskova muharebesinin ve dolayısıyla bütün harbin kayıbına sebep oldu³³.

Türk halkı 1941 ve 1942 de Almanların yaptıkları bu yürüyüşü sevinçle takip ediyorlardı. Türk asıllı bölgelerin Hürriyet kazanıp kendi kendilerini idare etme ümidini Hitler bozdu, Bakü'yü kendisi için istedi³⁴ ve Kırım'a da Güney Tirol'den göç edenleri³⁵ yerleştirecekti. İlk başarıları eşya alış verişi imkânını verdi, Bakır ve Krom karşılığı Harp malzemesi (8.1.1940 tarihli Britanya anlaşması gereğince 8 Ocak 1943'den beri). Türkiye bunları her iki taraftan da alıyordu ve 3 Aralık 1941 tarihli Roosevelt'in emri ile de U. S. A.dan alıyordu³⁶.

Bu suretle Türk dış politikası, yürümek için çok maharet isteyen bir keçi yoluna döndü. Kızıl ordunun başarılarından sonra Churchill ısrarla çok hoşlandığı plânını uygulamaya çalıştı, Türkiye'yi harbe sürüklemek, 18 Kasım 1942 de "British Chiefs of Staff" (İngiliz Kurmay Başkanı) "A supreme and prolonged effort must be made to bring Turkey into the war in the spring" (Türkiye'yi baharda harbe sokmak için çok gayret sarf etmek gerekecek) dedi. 28 Kasımda Stalin de aynı arzuyu izhar etti. Casablanka'da Churchill Eden'e şöyle dedi: "I am sorry about Turkey. I think a golden opportunity may be lost" (Türkiye için üzülüyorum. Bir altın şans kaybolabilir). Ankara'ya bir askerî heyet yolladıktan sonra (Linnell-Baillen, sivil olarak) 2 Mart 1943 de süreyi sonbahara tehir etti. Bu heyet 3 Şubat 1944 de habersiz hareket etti. İngilizlerin silâh teslimleri, plânlanan istilâ (Overlord operasyonu) dolayısıyla 1 Mart'ta hazır. Bütün

³³ A. Seidl, *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939 - 1941* (1949); A. Eden, *The Reckoning* (1965), 230.

³⁴ 1918 de Ludendorff gibi: *Die Welt des Islams*, 23 (1941), 41, not 260; C. Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg* (Leipzig 1940), 209 v.d.

³⁵ M. Kemal tarafından 1919'da ve İsmet İnönü tarafından 1937'de cezalandırılan Turancılığın yeniden canlandırılması için (*Les Annales de Turquie*, VII, 22): Ch. W. Hostler, *Turkism and the Soviet* (London 1957). - Kreckler, yukarda adı geçen eser, 215, 218. - 23. 6. 1939 tarihli muhaceret anlaşması: F. Huter, *Südtirol* (München 1965), 321.

³⁶ *Reichsgesetzblatt* 1941, II, 375. - 1938 Türk Dış Ticaretinde Almanya % 45 ithalat ve % 39,7 ihracat ile ön sırayı alıyordu; Kreckler, yukarda adı geçen eser, 23. - R. E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins* (New York 1948): "The defence of Turkey is vital to the defense of U. S. A." (Türk müdafaası Amerika Birleşik Devletleri müdafaası için hayati önem taşır.

Balkan yarım adasının kızıl ordu tarafından işgalini isteyen Stalin de Kasım 1943 sonunda "Overlord must come first" (önce Overlord) dedi. Roosevelt ise "If he were the President of Turkey, he would refuse to fight until enormous amounts of equipment had been delivered to his forces" (Eğer o Türkiye Reiscumhuru olsaydı malzemenin büyük bir kısmı teslim edilmeden savaşa katılmazdı) diyordu³⁷.

İnönü bütün İngiliz tekliflerini nezaketle, fakat katıyetle red ediyordu, bu Alman hava hücumlarından korktuğu için değil³⁸, "müttefik" bir Kızıl ordunun boğazları bir daha bırakmayacağından emin olduğu için, idi. Saraçoğlu 3 Aralık 1943'de Adana'da "Russia might become imperialistic". "Rusya emperyalist oluyor" diyordu. Roosevelt de endişelenmeğe başlamıştı. Eden 13 Mart 1943'de Washington'da onunla ilk karşılaşınca hakkında şöyle dedi: "The big question which rightly dominated Roosevelt's mind was whether it was possible to work with the Russians now and after the war" (Roosevelt'in zihnini kurcalayan büyük sorun Ruslarla şimdi ve harpten sonra birlikte çalışmanın mümkün olup olmadığı idi). Churchill Eden'e 6 Ağustos 1943 de diyor ki: The Russians have not forgotten that we offered them Constantinople". (Ruslar onlara İstanbul'u teklif ettiğimizi unutmadılar")³⁹.

Türkiye'nin Almanya'ya karşı tutumu Churchill ve Roosevelt'i şu üç merhaleye zorladı:

1- 14 Nisan 1944 tarihli karar gereğince Krom teslimatı durdurulacak (halbuki ayın 21'inde 218 vagon hududu geçmişti)⁴⁰.

2- 11 Temmuz 1944 tarihli istek gereğince diplomatik ve iktisadi ilişkiler kesilecek (3 Ağustos'ta başladı) Stalin daha o zaman harp ilânını isteyince, Churchill ona şöyle yazmıştı: "I fear that Turkey will defend herself by asking for aircraft to protect her towns. She will demand once again all sorts of munitions which we cannot spare" (Korkarım Türkiye kendi kendini müdafaa edecek ve kendi

³⁷ Churchill, yukarda adı geçen eser, IV, 623, 625 v.d. 638, 641, V, 325; Sherwood, yukarda adı geçen eser, 778 v.d.

³⁸ Kasım 1943 de Leros'un Almanlar tarafından tekrar geri alınması Türkiye'de büyük etki yaptı: Kreckler, yukarda adı geçen eser, 237

³⁹ Churchill, yukarda adı geçen eser, IV, 635, V, 582; Eden, yukarda adı geçen eser, 373. Mukayese et J. R. Deane, *The Strange Alliance* (The U. S. Military Mission in Moscu 1943 - 1945).

⁴⁰ Kreckler, yukarda adı geçen eser, 189.

şehirlerini müdafaa edebilmek için hava kuvvetleri isteyecek. Her çeşit cephane istiyecek, red edemeyeceğiz). Stalin 15 Temmuz'da şöyle cevap verdi: "I see no benefit in half-measures on the part of Turkey for the Allies. It is better to leave Turkey in peace and to her own free will" (Türkiye hakkında yarımıyamalak tedbirler almanın müttefikler için bir yararını görmüyorum. Türkiye'yi kendi halinde sulh içinde bırakmak daha iyidir) Hemen arkasından harpten sonra Türk isteklerini terk etmekle tehdit etti.

3- 8 Şubat 1945 Kırım Konferansı kararı gereğince 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya harp ilân edilecekti. Bu, milletler cemiyetine kabul edilme dolayısıyla sadece bir formalite olarak, 23 Şubatta meydana geldi).⁴¹

Molotov Türkiye'ye kötü bir sürpriz yaparak 1925 tarafsızlık anlaşmasını 19 Mart 1945 de bozulacağını tebliğ etti. Çünkü 2. cihan savaşının meydana getirdiği derin değişikliklere tekabül etmiyordu ve ciddi değişikliklere muhtaçtı. 7 Haziran'da Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini sözlü olarak tekrarladı: 18 Temmuzda Potsdam'da Stalin bunların "had been taken away from Russia at the end of the last war" (son savaşın sonunda Rusya'dan alındığını) ve ayrıca boğazların kontrolüne fiilen katılmak istediklerini belirtti. Tahran'da ise Stalin 1936 Montreux anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini teklif etti. Bu konudaki bir nota teatisi neticesiz kaldı⁴². 12 Mart 1947 tarihli Truman doktrininin "Türkiye'yi dış taziyelere karşı kuvvetlendirmek" için sağladığı iktisadî destek, Sovyetlerin isteklerini azaltmağa sebep oldu. 5 Mart 1953 de Stalin'in ölümünden sonra isteklerini 30 Mayıs'ta geri aldılar⁴³.

Türkiye'nin 2. Cihan Savaşındaki başarısı hk. Eden şöyle demektedir: "The Turks proved able, with British and U. S. support, to withstand the Soviet demands" (Türkiye İngiliz ve U. S. A. yardımını sayesinde Sovyet isteklerine kuvvetle karşı koyabilmiştir)⁴⁴. Sefir M. Peterson İnönü'nün karakterini şöyle anlatmaktadır: "He

⁴¹ Churchill, yukarda adı geçen eser, VI, 69, 315.

⁴² *The problem of the Straits*, Department of State Publications (Washington 1947), Nr. 2752.

⁴³ *British and Foreign State Papers*, CXLV, 1175; *Keesings Archiv der Gegenwart*, 1945, 147 A; Churchill, yukarda adı geçen eser, VI, 548; Eden, yukarda adı geçen eser, 507; *Cahiers de l'Orient Contemporain*, 1947, 143.

⁴⁴ Eden, yukarda adı geçen eser, 544.

has become the type of the gentle, conciliatory Elder Statesman, tenacious of purpose indeed as some would say to the point of obstinacy, but with the iron fist well covered by a double thickness of velvet glove". (Nazik ve uzlaştırıcı büyük bir devlet adamı, maksadını elde etmek için hiçbir şeyden vazgeçmeyen hatta inatçı, fakat demir yumruğu çift katlı kadife eldivenle örtülü) ⁴⁵.

⁴⁵ M. Peterson, *Both Sides of the Curtain* (London 1950), 249. - İnönü kendisi "Ten eventful Years" (On olaylı yıl) (1937 - 1946) anlatmaktadır: *Encyclopaedia Britannica*, IV (1947), 347 v.d., Mukayese et Cevat Açıkalın: *International Affairs* (London), XXIII (1947), 477 v.d. ve Necmeddin Sadak: *Foreign Affairs* (Washington), XXVII (1949), 449 v.d.

